УДК 72.071.1:929 Најман Ј.(049.32)
72(497.11)“19“(049.32)

ПРИКАЗ МОНОГРАФИЈЕ: *АРХИТЕКТОНСКО СТВАРАЛАШТВО ЈОСИФА НАЈМАНА*

ИГОР БОРОЗАН

Монографија др Саше Михајлов под називом *Архитектонско стваралаштво Јосифа Најмана*, објављена 2023. године у издању Завода за заштиту споменика културе града Београда, крије иза на први поглед једноставног наслова врло комплексан текст који прати живот и дело истакнутог архитекте. Истовремено, настала је у складу с применом монографског и биографског метода, као допуњена докторска дисертација, одбрањена на Одељењу за историју уметности Филозофског факултета Универзитета у Београду 2021. године.

Након сажетог, али језгровитог предговора, ауторка је студиозно извела преглед претходних истраживања о овом познатом али не и довољно истраженом архитекти. На самом почетку књиге је истакла нераскидиву везу између Најмановог пројектантског опуса и његовог живота, школовања... (11).

Тиме је указала на основе методолошког поступка у писању монографије о животу и делу знаменитог архитекте. У суштини се ради о старој дилеми – како писати научну биографију знаменитих уметника. Од славних *Живота* Ђорђа Вазарија, из средине 16. века, питање исправног приступа конципирању биографија налази се у жижи разнородних дисциплина, па и историје уметности. Место биографског жанра у историографији је дефинисано у другој половини 19. века. Полемике великих историчара и историчара уметности су омогућиле да се

у јединствен наратив споје живот и дело истакнутих појединаца. Насупрот појединим историчарима који су сматрали да је из биографског приказа појединца потребно издвојити историју индивидуалног развоја, Леополд Ранке се залагао за концепт интегративне историјске биографије – постављајући пред историчара задатак да прати развој индивидуе у његово време и да тако опише историјску делатност у њеној условљености савременим приликама. На тој линији, с идејом да се из једног живота (биографије) могу извести аналогије са ширим историјским процесима, ауторка је кренула путем утврђивања везе између појединачног живота архитекте кога проучава и општих уметничких процеса. Негирајући евентуалну критику о стварању биографске илузије која је условљена наративношћу, и претпостављеном фикцијом, Саша Михајлов је у *паралелизму* (11) дела и живота Јосифа Најмана, наумила да из његове биографије и сложеног опуса, разуме шире историјске и уметничке процесе.

Стога је своје истраживање засновала на чврстим основама – примарним и секундарним изворима. (11) Сходно критичком читању примарних извора (изведени објекти и комплекси; архитектонско-грађевинска пројектна документација, архивски документи, фото-документација...) и секундарних (стручна литература; компарација са иностраним архитектонским делима, публицистичка историографија...), ауторка је поставила основе за објективно сагледавање живота и дела Јосифа Најмана.

Потом се у складу с ваљаном историографском праксом, осврнула на доприносе претходних истраживача, указавши на њихове научне резултате који су у форми посебних текстова, енциклопедијских јединица, прегледних радова и др. пружили ваљан основ за модеран и критички приступ истраживању Најмановог дела. Посебно су апострофирани историографски радови пионира и утемељивача домаће историје архитектуре (Зоран Маневић, Дивна Ђурић Замоло...), потврђених наследника (Александар Кадијевић...), и млађих истраживача.

Ауторкин критички приступ проучавању Најмановог дела, изведен на основу укрштања примарних и секундарних извора (вербална историја), довео је до одбацивања појединих претпоставки (ауторство Врачарске задруге и др.), чиме је на неколицини примера доказана научност њеног методолошког приступа.

Прва целина је посвећена биографији Јосифа Најмана, у оквиру које је његов животопис подељен на три дела – досељавање породице Најман у Београд; интеграција у српско друштво; образовање и професионални пут.

На основу сопствених истраживања, али и свеобимних студија о историји, уметности и култури Јевреја у Србији, изведена је детаљна реконструкција живота породице Најман у Београду, као и особен животни пут архитекте. Пратећи од краја 19. века развојни пут породице Најман, ауторка у светлости економског и привредног развоја младе српске Краљевине види предуслов за образовни процес младог архитекте, чиме се на једном особеном случају ишчитавају сложени друштвени

процеси. Успешна интеграција Најмана и његове породице у српско друштво, представљена је као парадигма живота јеврејске заједнице у Србији, на шта упућује школовање младог Јосифа у Првој београдској гимназији и Реалци, а поготово његово учешће у голготи српске војске током повлачења преко Албаније.

У наставку се расветљава даљи животни пут и Најманово школовање, али и шири допринос јеврејске заједнице у уметности и култури у српској средини с краја 19. и почетка 20. века, као и у међуратном периоду: школовање на Техничком факултету у Београду, а потом и наставак образовног процеса на Школи лепих уметности у Паризу; женидба с Јулијом Клопфер (1929), изградња породичне куће у Влајковићевој бр. 20, рођење деце; рад у сопственом архитектонском бироу у Београду током тридесетих; избеглиштво породице Најман пред почетак Другог светског рата, његово заробљеништво у једном од немачких логора, повратак у Београд; запослење у Техничком одељењу Извршног народног одбора Града Београда; место помоћника директора Управе за пројектовање Београда, кратак рад у статусу доцента на Архитектонском факултету у послератном Београду, и, коначно, смрт у југословенској престоници 1951. године.

Етапе Најмановог живота и његовог стручног усавршавања изведене су у складу са историографским наративом. Неминовно повезане с његовим животом, али и општим историјским процесима, животне околности Најмана, нису одвеле ауторку пут истраживања његове личности и психолошких одредница. Тиме је архитекта осветљен као историјска личност, али без уплитања психолошког у дефинисање форме и садржаја његовог архитектонског опуса. Тако је Најман, у извесној мери, уметнут у велфлиновски концепт историје уметности без имена, али не и у потпуности. Довољно лично наглашен, али без хипертрофије психолошког у уметничком изразу, Најман је сагледан као особени појединац с личним ауторским печатом, чије је дело упућивало на опште детерминанте времена.

У складу с тим, постављено је и наредно поглавље – *Српска архитектура Најманової доба*. У првом одељку је анализиран период од 1890. до 1914. године, који је био обележен архитектуром романтизма, доминантног академизма и домаће варијанте сецесије. Потом је расветљен период од 1918. до 1929. године (академизам француског типа и национални стил); доба од 1929. до 1934. означено је продором модернизма и интернационално опредељене архитектуре; и коначно, временски период од 1934. до 1941, који је одредио модернизовани академизам. Уследило је и расветљавање француских утицаја на српску/југословенску архитектуру, као и немали допринос архитеката јеврејског порекла домаћој архитектонској пракси до 1941. године. Свака од ових мањих целина је стављена у функцију појашњења архитектонске поетике Јосифа Најмана. Анализа основних архитектонских струјања, праваца, кључних година, важних архитектонских објеката, али и шири друштвени, историјски, културни, као и геополитички оквири допринели су правилнијем разумевању читаве лепезе европске, а посебно, француске архитектонске стварности и српске архитектонске посебности, у доба формирања, развоја и пуног остварења Јосифа Најмана.

Након општих оквира, ауторка се осврнула на стваралаштво Најмана. У првим сегментима поглавља, потцртала је кључне топосе Најмановог уметничког уобличавања – Беч, Београд и Париз. Ауторка на ауторитативан начин, поткрепљен утемељеним тезама и хипотезама, утврђује утицаје бечке, као и средњоевропске архитектуре у светлости морфолошких и феноменолошких особености Најмановог архитектонског опуса. Подробна анализа бечке архитектуре – од историзма преко сецесије до раног модернизма Адолфа Лоса – чини се круцијалном за формирање архитектонске поетике српског архитекте јеврејског порекла.

Потом се осврће на 1919. годину, и поновно похађање наставе на Архитектонском одсеку Техничког факултета, које је Најман услед ратних збивања прекинуо седам година раније. Указивање на наставни програм у времену Најмановог школовања – до 1923. године, представља пресек стања на овој високошколској установи, којим се упућује и на основе академског устројства студија архитектуре у Србији

ји. Тако су цртеж (пројекат), познавање конструкције и материјала, спољашња и унутрашња стилска обрада – дефинисали стручни, али и интелектуални, хабитус академских уметника/архитеката.

На концу је уследио и приказ усавршавања Најмана у Школи лепих уметности у Паризу, највероватније од краја 1923. Прецизни осврт на устројство и организацију наставе ове славне установе, уз систематичан осврт на архитектуру Париза 19. века, и потоње трансформације ка модерним изразима и стиловима, оличеним у архитектонском пуризму Ле Корбизјеа, уз важан осврт на Лосов утицај на париску модерну, чине основ за разумевање стила и форме архитектонске праксе Јосифа Најмана у периоду по повратку у Србију.

У наредној целини је разматран архитектонски опус Најмана у трећој деценији 20. века. С искуством рада у архитектонском бироу Националне банке у Француској, и стеченим искуством приликом надгледања радова на изградњи Француског посланства архитекте Роже-Анрија Експера, Најман се вратио у Југославију, где је веома брзо извео пројекте за два монументална војна спомен-меморијала. Први, изведен у Битољу на Француском војничком гробљу, у периоду од 1923. до 1927, и други – Споменик на Француском војничком гробљу у Скопљу, из 1925. године. Ред, пропорција, симетрија, као исказ класичног устројства на којем почива меморијална култура, уклопљени у гробни систем једнакости у смрти, указују на познавање француске меморијалне културе, али и на углед који је Најман стекао у Француској, а који му је омогућио да изведе два важна гробна споменика у славу палих француских војника.

У наредним поглављима ауторка је пажњу усредсредила на Најманову службу у Народној банци Краљевине СХС, о чему сведочи пројектно решење за комплекс Државне штампарије новца у Топчидеру. Тиме је, како закључује ауторка, Најман себе профилисао као архитекту у служби репрезентације моћи државе. О његовом ангажману у светлости јавних поруџбина, сведочи и низ пројеката које је архитекта извео за најважније банкарске, финансијске и привредне секторе.

Ауторка се осврће и на године у којима се Најман етаблирао у српској средини. Последње године треће деценије 20. века су протекле у пројектовању неколицине круцијалних грађевина које дефинишу визуелну и симболичку топографију Београда. Тако указује на значај палате породице Димитријевић, на углу улица Краља Милана и Кнеза Милоша, те готово детективски расветљава водећу улогу архитекте Данице Милосављевић у њеној изградњи, и споредну улогу Јосифа Најмана у уобличавању изгледа зграде, где на једном примеру показује способност да атрибуира архитектонско дело (компарација, анализа форме, архивска документа, укрштање извора...). Потом, изводи, изузетну анализу антологијског дела модерне српске/југословенске архитектуре – зграде Трговачке академије, коју истиче као парадигму постепеног прелаза Најмана из академизма ка модерној архитектури – просторна функција (конструкција, материјали, рационална и функционална организација простора), и безорнаменталне фасаде. У овом одељку указује и на знамениту Задужбину Николе Спасића у Кнез Михаиловој улици, која из ауторкине перспективе постаје визуелно сведочанство претрајавања утицаја француског академизма на архитекту.

У наредном сегменту је пажњу усмерила на удео Најмана у пројектима за приватни сектор, који су обележили његов рад у четвртој деценији 20. века и потврдили његов предузетнички дух и тежњу да се опроба у тржишној утакмици, чиме Саша Михајлов истиче значај конкуренције у систему либералне економије, чији важан сегмент представља архитектура као парадигма ширих друштвених и економских оквира времена. Тај део Најмановог слојевитог опуса ауторка поставља и у односу на његове добре везе с кључним представницима финансијског сектора, чиме се деловање уметника-пројектанта изводи из неретко апстрахованих и аутономних уметничких сфера и смешта у друштвених хабитус који почива на разноликим везама, контактима, утицајима...

Не треба заборавити да је ауторка поглавље отворила по устаљеном обрасцу, дубинском анализом друштвених и културних збивања у земљи,

али и модернизацијских процеса у Београду – од комуналне инфраструктуре до електрификације и канализације... чиме су ударени темељи разумевања свезе приватних инвеститора и архитеката у уобличавању нових модела становања.

Темељна анализа стамбених објеката је довела до постојаних сазнања о измени решења стамбених простора у светлости надирућег функционализма, оличеног у примени нових материјала и иновативних просторних решења. Између осталог, Саша Михајлов посебно анализира приватне објекте у Влајковићевој бр. 20, Баба Вишњиној бр. 49, Кнегиње Љубице бр. 12..., које на морфолошком плану препознаје у складу с поетиком француског академизма и модернизма. Посебно се изражајном чини вишеслојна анализа стамбене зграде Петра Милановића у Улици краља Милутина бр. 6. Изведена компарација београдске зграде са славном барокном палатом Дорија Памфили у Риму, указује на дејство културе историзма (академизма) и упућује на стваралачку цитатност Најмана.

Такође, истиче се и Најмајнов значај у контексту професионализације струке. Током деценија и по рада његовог приватног бироа, ауторка уочава широку мрежу делатника, сачињену од грађевинаца, представника техничких бироа, архитеката... Овом анализом је ауторка допринела бољем разумевању повезаности разноликих структура у уобличавању једног архитектонског дела.

И наредно, мање поглавље је започето приказом општих друштвених и економских токова који су током четврте деценије манифестовани у архитектонским решењима стамбено-пословних и стамбених објеката. Функционализам у обликовању простора и безорнаментализам у форми поновно је истакнут као основни кредо Најмановог стваралаштва. Пионирски пројекти, попут Општинске штедионице на Зеленом венцу и зграде Јакова Алкалаја, указују на напуштање средњоевропских образаца, а тиме и на манифестацију личног, ауторског печата архитекте.

У истом маниру се распознаје и зрело ауторство Најмана у извођењу индустријских комплекса, те посебно значајне Државне маркарнице. Конструктивним, функционалним и обликовним решењима, Најман се етаблирао у склопу интернационалне модерне (одсуство орнаментике, експресионизам...) и југословенске архитектуре, како наводи Саша Михајлов.

Коначно, последња мања целина књиге посвећена је архитектонској делатности у периоду између 1945. и 1950. године, као и изградњи и обнови послератног Београда. Смештање општих токова архитектуре у контекст преласка из соцреализма ка раном модернизму, те темељна анализа социјалних, привредних и културолошких оквира који су дефинисали *нови* изглед Београда, мерен и кроз разнолике урбанистичке планове – послужио је као оквир за разумевање Најманове службе у име нових власти. И након рата струковно потврђен и социјално позициониран – грађевински саветник Управе за пројектовање Београда, доцент на Архитектонском факултету, Председник Секције архитеката Друштва инжењера и техничара, Најман постаје један од кључних актера у (пре)обликовању урбанизма, решењима новог типа становања и архитектонских пројектима у новом, социјалистичком систему.

И на крају можемо рећи да је ауторка извела један од најупечатљивијих закључака у домаћој историографији. У суштини се ради о посебној, немалој студији, у којој она сублимира претходно изнете закључке, али их обогаћује новим промишљањима, уз сврсисходну и учинковиту валоризацију појединих пројеката Најмана, али и општих сегмената из његовог слојевитог опуса.

Језгровито и критички интонирано, Саша Михајлов изводи типологизацију Најмановог стваралаштва; пројекте јавне, приватне и меморијалне намене; указује на његову изврсност у спајању функција, веома често две, а неретко и три у истом објекту; издваја урбанистичко-архитектонске целине изван грађевинског рејона; упућује на интерполиране објекте у постојећим градским језгрима и разврстава слободностојеће грађевине. Потом, истиче његову способност да уведе низ иновативних материјала и конструкција (армирани бетон); пројектује конструисање преградних зидова; изве-

де смела решења у обради фасада – вештачки камен и племенити малтер (теранова), који парадигматски означавају начела модерне архитектуре. Затим, наводи његову способност да изведе рационалну просторну организацију грађевина, а све у складу с кључном поставком модерне архитектуре – форма прати функцију, и све то на функционалним, рационалним и економичним основама, што указује на основне постулате модерности. Тиме је Најман, из визуре ауторке, постао један од кључних протагониста преображаја београдског стана током треће и четврте деценије 20. века. Потом је уследила и изузетна анализа Лосовог утицаја на Најманов приступ у обликовању простора (*раумплан*). Сходно томе ће указати и на трансформације београдског стана – од академизма ка модернизму, оличене у детаљној анализи материјала, које ће се окончати употребом намештаја модерних линија и једнобојним зидовима. Суверени и ауторитативно изведени закључци, намећу се и по питању стамбених и пословних зграда у периоду од 1930. до 1940. године. Систематским поступком је указано на заједничке именитеље – облици, простори и материјали: мермерни портали, алуминијумски оквири врата отвореног типа, улазни холови (мермер, природни и вештачки камен...), али и нови елементи луксуза у изградњи станова (гаража...). Такође, Саша Михајлов упућује и на неке од кључних особености ауторског печата, видљивог на стамбено-пословним зградама; наглашавање најниже партије као базе или темеља горњег корпуса. У истом маниру је изведена и закључна реч о објектима индустријске намене, као и о Најмановим делатностима у области графичке индустрије, коју одликују кубичне фасаде, фасаде без орнамента... Ауторка у закључку поново истиче кретање Најмана од француског академизма (без пластике на фасади) до модерне архитектуре, с посебним акцентом на експресионизам.

Такође, указује и на паралелни пут Најмана у односу на доминантну струју архитеката модерног правца, окупљених око групе ГАМП, који се, између, осталог, сагледава и у одсуству пројеката у српско-византијском стилу. Такође, како Михајлов закључује, Најман је своју *тиху* улогу у пропагирању модерне архитектуре, надоместио публицистичким и теоријским радом – љубљански часопис *Архитектура*, заједнички наступи с архитектима модерног правца из Загреба и Љубљане (Међународна изложба модерних и примењених уметности у Паризу 1925. године) итд.

Коначно, на самом крају, ауторка се није либила ни да приступи вредносном оцењивању појединих објеката и издвоји зграду Трговачке академије и Завод за израду новчаница, али и да укаже на саморепрезентацију архитекте, који је преко модерних медија (разгледница са својим реализованим објектима и ентеријерима – 1936), рекламно популарисао свој рад у јавном простору (тржишту).

У сваком случају, ради се о несвакидашњој књизи Саше Михајлов. Преко опуса једног архитекте сагледана је архитектонска пракса у српској средини у међуратном периоду, али су деконструисани и шири архитектонски процеси у Европи, посебно Средњој Европи (Адолф Лос) и Француској у првој половини 20. века. Уравнотеженим приступом архитектури као аутономној уметничкој дисциплини, али и као медију који рефлектује шире социјалне, културне, идеолошке... оквире духа времена, ауторка је успела да од студије случаја направи синтезу о архитектури у српском, југословенском и европском хабитусу.

Чврста структура рада, подељена у јасно изложене целине и мања поглавља, прати живот и рад Најмана, али и опште друштвене и културне токове, а неретко и геополитичку ситуацију. Зналачки и концизно написане прегледне целине о општим друштвеним токовима су стављене у функцију деконструкције Најмановог живота и његовог дела. Отуда поједини дужи екскурси, попут оних о делу Адолфа Лоса, не представљају самодовољни вишак, већ стављени у оквире претпостављеног контекста чине важан допринос разумевању културног трансфера у медијском систему европске и српске архитектуре.

Остаје жал што се ауторка није подробније позабавила одређеним идеолошким основама појединих структура, или дела на које је реферирала. Тако је изостало дубље појашњење два значајна споме-

ника у Македонији, који су се додатно могли идеолошки поставити кроз сагледавање теоријских дискурса о култури сећања, култу палих хероја, репрезентацији државе кроз културу смрти... Такође, однос академизма (француског) и модернизма се могао додатно дефинисати, и тиме указати на опречност на релацији локално-глобално, национално-интернационално, антимодерно-модерно..., што би потврдило тезу о плурализму стилова и идејних структура.

Но, упркос мањим недостацима, Саша Михајлов је успела да напише сложену студију случаја са свим особеностима праве синтезе. Из мноштва мањих целина, које нису нарушиле ток писаног наратива, изникло је капитално дело о архитектури једног периода, али и уобличавању културе становања, форми и функција пословних зграда и индустријских постројења... а тиме и о друштвеним системима у којима је архитектура била део нормираног поретка. На чврстим основама, проистеклим из архивског и теренског истраживања, уз подршку адекватне научне литературе, не либећи се критичких промишљања о феноменима и изводећи научно поткрепљене компарације, али и категоријално и естетски вреднујући поједина архитектонска дела, Саша Михајлов је својом књигом наставила низ значајних историографских дела, написаних у духу *беоīрадске школе* писања о архитектури. На трагу узорних претходника, али и својим личним печатом, ауторка је дала снажан допринос развоју историографске и критичке мисли, пруживши чврст основ за боље разумевање архитектонских пракси у међуратном периоду. Потврдивши се као достојни тумач уметничког опуса Јосифа Најмана, ауторка је доказала да се стручним и научним поступком штити архитектура, и тиме измешта из заборава.

Проф. др Игор Б. Борозан,
историчар уметности
Универзитет у Београду – Филозофски факултет
borozan.igor73@gmail.com